

Стефан
МАШКЕВИЧ

КИЇВ 1917—1920
ТОМ 1. ПРОЩАННЯ С ІМПЕРІЕЙ
(МАРТ 1917 — ЯНВАРЬ 1918)

МАШКЕВИЧ С.
Київ 1917–1920: Прощання
с імперією. – Х.: Фолио, 2019. – 461 с.

МАШКЕВИЧ С.
Київ 1917–1920: Прощання з імперією. –
Х.: Фолио, 2019. – 461 с.

Історіографія революційної доби 1917–1920 рр. в Україні достатньо широка й різноманітна. Вона безперервно поповнюється новими публікаціями. Щоправда, серед них дедалі рідше зустрічаються такі, які відразу привертають підвищену увагу і становлять собою істотне прирощення наукових знань.

Тим приємніше отримати оригінальну працю, котра викликає інте-

рес із багатьох перспектив. Ідеться про нову книгу Стефана Машкевича, яка, на відміну від офіційного бібліографічного реквізиту (його подано у заголовку рецензії), на обкладинці має уточнюючу назву: «Київ 1917–1920. Том 1. Прощання с імперією (март 1917 – январь 1918)».

Автор більше відомий науковому загалу як доктор фізико-математичних наук, котрий успішно поєднує плідну дослідницьку діяльність у Києві та Нью-Йорку, а ще захоплюється вітчизняною історією, передусім минулим столиці України, на особливому, краєзнавчому, зрізі. Серед десятків його публікацій – монографії «Трамвайные копейки» (2004 р.), «Київський тролейбус / Kiev Trolleybus» (2009 р.), «Улицы Киева: Ретропутешествие» (2015 р.; 2-ге вид., перероб. і доп. 2018 р.), «Історія приміських трамвайних ліній» (2019 р.) та ін. Серед книг подієвого змісту виділяється скрупульозністю добору фактичного матеріалу й детальністю аналізу видання «Два дня из истории Киева: 30–31 августа 1919 г.» (2010 р.)

Монографія, котра нещодавно побачила світ, стала спробою продовжити, доповнити, поглибити дослідження відразу у двох наукових напрямках. По-перше, це лише перша книга із задуманого чотиритомника й має на меті довести виклад та оцінку подій до кінця 1920 р., тобто відбити революційні процеси в Києві за всю буремну добу. По-друге, за підходом, хронікальним принципом структурної побудови вона у численних випадках додає значний обсяг фактичної, документальної інформації до давнього видання «1917 год на Киевщине: Хроника событий» (1928 р.) і до двотомника «Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине: Февраль 1917 – февраль 1918 г.: Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий», який вийшов ще в 1977–1982 рр., природно – у «київських міських параметрах».

Відразу визнаючи неординарність рецензованої праці, гадаючи, що вона обов'язково знайде свого вдячного читача, не можна позбутися бажання висловити певні враження (так би мовити, нотатки на сторінках), які виникають після ознайомлення з її змістом. У резюме й передмові С.Машкевич зазначає, що пропонуване видання не є монографією у вузькому розумінні цього слова, але робить наголос на тому, що воно «абсолютно документальне» (с.5). Власне в тому переконує весь зміст праці.

Так, автор зібрав велетенський пласт інформації (архівної, газетної, мемуарної, художньо-літературної – навіть у різночитаннях-варіантах) щодо того, яким шляхом до Києва дійшли відомості про падіння самодержавства, про рефлексії на давно очікувану подію, що для багатьох, між тим, стала несподіваною, заскочила зненацька, також про перші кроки різних політичних сил для опанування ситуації (с.11–43).

Віддаючи належне прагненням увести до наукового обігу нові матеріали, або ті, які досі не привертали достатньо широкої уваги, водночас, хотілося б, щоб при цьому враховувалися багаторічні напрацювання істориків, які не завжди й не в усьому узгоджуються з картиною, що її вимальовує С.Машкевич. Так, із посиланням на спомини письменника В.Королева-Старого, у книзі постає геть відмінна від відомої та усталеної (скажімо, зі свідчень авторитетного учасника події Є.Чикаленка¹, що здебільшого використовуються фахівцями) картина народження Центральної Ради. Ініціатива її створення й навіть назва нібито належали персонально київському адвокату М.Синицькому. Хто він такий, чи був членом якоїсь партії, організації – невідомо. Є.Чикаленко, на квартирі якого начебто М.Синицький зібрав перше засідання українських діячів, що поклало початок створенню Центральної Ради, про таку особу взагалі не згадує. І якщо наведений факт дійсно відбувся (що взагалі-то варто було підтвердити шляхом перехресного аналізу з іншими джерелами), його треба (принаймні дуже бажано) обов'язково співвіднести з іншими версіями процесу започаткування Української Центральної Ради.

Узагалі ж картини створення різних організацій, інституцій (державницьких і громадських) відтворюють ретельно підібрані надзвичайно цікаві та докладні (не лише уточнені дати, а й години, хвилини відповідних зібрань, засідань, появи документів, їх варіанти, редакції) матеріали. При цьому автор прагне зібрати докупи дані з різних джерел походження і про діяльність усіх можливих суб'єктів процесу. У результаті події одержують висвітлення з різних ракурсів, а сумарний результат виглядає в певному розумінні багатомірним, багатобарвним. Особливо реалістичними постають вибори до міської думи, розстановка сил у ній та окремі епізоди діяльності (с.127–136). Таке ж враження справляє й реконструйований досвід кампаній щодо виборів у всеросійські та українські Установчі збори (с.245–263, 318–334).

¹ Див.: Чикаленко Є. Уривок із споминів за 1917 рік // Науковий збірник Української вільної академії наук у США (1945–1950–1995). – IV. – Нью-Йорк, 1999. – С.254–255.

Цілком виправдано автор виокремлює підвищеною увагою і збільшенням обсягу історичного матеріалу такі віхи становлення української державності, як підготовка, затвердження, обнародування універсалів Центральної Ради, реакція на них різних сил (і в Києві, і поза ним, зокрема в Петрограді), значення для подальшого поступу нації (с.90–94, 106–111, 226–245, 334–361 та ін.). І знову справляють враження цікаві подробиці, зокрема позиції на особистісному зрізі – під час обговорень, голосувань, участь у реалізації визначених завдань.

Щоправда, деякі моменти виявилися лише позначеними, не знайшовши свого вивершеного чіткого відтворення. Так, С.Машкевич наводить інформацію зі спільного засідання рад робітничих і солдатських депутатів 4 листопада 1917 р., на якому було ухвалено «негайно злити» обидві ради, що до того в Києві, на відміну від інших міст, існували окремо (с.218, 263). На реалізацію рішення було проведено нарізно (!) в радах робітничих і солдатських депутатів вибори до об'єднаного виконкому (с.263–265), відбулися його спільні (а по суті – не єдиного виконкому!) засідання (с.265) і три спільних зібрання рад (с.267–268, 270–271). Однак під час четвертого подібного заходу при обговоренні питання про владу в Києві і проведення нових перевиборів виконкому стався розкол. 2 грудня 1917 р. рада солдатських депутатів заявила про свій вихід з об'єднаної ради (с.283). Отже говорити про злиття двох рад як про dokonаний факт можна лише із застереженнями, скоріше як про не доведену до кінця спробу, і не більше. Тож висновок автора книги про те, що «єдина рада в Києві не проіснувала й місяця» (с.283), як гадається, вимагає певного переакцентування.

Особливий смак автора до розплутування конфліктних ситуацій, привабливих своєю драматургією (у чому він зізнається вже на початку дослідження, с.5), значною мірою реалізувався в доволі розлогих сюжетах про заколот полуботківців (с.111–122), про хитросплетіння політичних векторів і перипетії останніх днів жовтня 1917 р. в Києві («Трикутний бій», с.183–200), а також про січневе (1918 р.) повстання проти Центральної Ради, центром якого став «Арсенал» (с.362–402).

Однак у даному випадку виникають певні питання до автора, до використаного в низці випадків методу подачі матеріалу. Сам він висловлює своє «сredo» наступним чином: «Жодного слова моїх вимислів тут немає. Тим більше я намагався утримуватися від того, щоб ставати на будь-чий бік. Наскільки дозволяє корпус джерел, я відбиваю всі погляди, у тому числі й з гострих питань. Моя справа – переповісти та мінімально проаналізувати, але не вихвалити й не засуджувати» (с.5).

Беззастережно підтримати подібну позицію на сучасному історіографічному етапі освоєння досвіду 1917 р. навряд чи можна. По-перше, навести всі погляди, думки, навіть наявні в комплексі першоджерел, із таких питань, як, скажімо, боротьба за владу в Києві на вирішальних, переламних історичних етапах просто неможливо – їх не можна «втиснути» в ліміт одного, тим більше неспеціального видання (де була б представлена не лише одна, чи хронологічно обмежена, проблема). Тому вже в поданих матеріалах, тобто

тих, що пройшли неминучу селекцію, як, рівною мірою, і у відмові долучити для відтворення повноти картини ті відомі й безсумнівні дані, які опинилися поза рамками видання, проглядає авторська позиція. У цьому випадку (а для рецензованої праці це, на жаль, не єдиний привід) доводиться висловити жаль через ігнорування С.Машкевичем як згаданих на початку хронікальних праць, так і значного масиву наукових публікацій, в яких численні фактологічні й документальні елементи поєднано у версії, гіпотези, узагальнення, комплексні ретроспекції. Висловлене видається доцільним і через те, що раніше реконструйовані надскладні процеси в багатьох випадках (в історіографії) виглядали порівняно об'єктивніше, переконливіше, зрештою – науковіше.

Подібні міркування можна висловити й щодо подачі деяких інших сюжетів книги. Наприклад, викликає сумнів однозначна оцінка подій останніх днів листопада – перших днів грудня як «листопадова революція, котра не відбулася» (в оригіналі: «Несостоявшаяся ноябрьская революция», с.271–280). Наведених свідчень, думається, недостатньо для кваліфікації поведінки місцевих більшовиків як підготовки в даний конкретний момент до повстання, що насправді відстоювалося лише окремими діячами. Домінантою здійснюваної тактики залишався розрахунок на «перехоплення» влади шляхом скликання з'їзду рад, що в Україні набували дедалі більшого впливу, спільно з Центральною Радою.

У результаті дещо деформованим, навіть викривленим постає відображення реальної поведінки Центральної Ради, закумулятиваним і кінцевим логічним утіленням якої виявилось ставлення щодо скликання згаданого з'їзду. Принагідно слід зауважити: наведені С.Машкевичем матеріали, гадається, дають додаткові можливості, переконливі аргументи для сутнісного уточнення оцінки «київського з'їзду Рад» (с.283–294), навколо проблем правомочності й законності рішень котрого час від часу виникають дискусії в тих чи інших працях.

Загалом же сам С.Машкевич зрештою змушений визнати, що «формальних доказів підготовки повстання в Києві Генеральний Секретаріат не надав» (с.279). А отже і певної корекції з неминучістю мала зазнати логіка викладу подій.

Тут якось «загубилася» надзвичайно вагома складова тогочасної кризової ситуації та її розв'язки – дії 1-го українського корпусу під орудою П.Скоропадського, спрямовані на роззброєння частин 2-го армійського корпусу, які перебували під впливом більшовиків.

Не можна залишити без суб'єктивної реакції такий спосіб «спілкування» з читачем, як наведення взаємовиключних, полярних свідчень, оцінок, що походили з різних таборів, зіткнення в результаті різних думок, як, скажімо, у питанні про епізод із долею арсенальців після ліквідації січневого (1918 р.) повстання. З одного боку, цитуються свідчення про жахливу розправу над переможеними, а з іншого – про неймовірно гуманне ставлення до них із боку гайдамаків (с.395–398). Завершує ж виклад автор такими словами: «Що ближче до істини: “почалась розправа” чи “не роблячи жодної кривди нікому”? Судити надаємо читачам» (с.398).

Своєю чергою, виникає питання до С.Машкевича: а для чого взагалі пишуться книги? Для того, щоб просто розмножити друкарським способом здобуту інформацію (хоча навіть у збірниках документів і матеріалів їх укладачі, як правило, у змістовних примітках висловлюють ставлення до наявної інформації, оцінку її)? Чи все ж для того, щоб спробувати пошукати на цій основі шлях до істини? І належить це робити не кому іншому, а авторові, фахівцеві, котрий для того, власне (?), і береться за перо! Звісно, можна відповісти, що цілкове призначення видань різне. Однак, коли в одній і тій самій книзі частину змісту викладено, так би мовити, у «класичному» монографічному стилі, із розлогим обґрунтуванням логіки виникнення тих чи інших проблем, сутнісною оцінкою вчинків, натомість інша частина претендує на своєрідну детективну інтригу, уже виникає підозра, що автор чомусь не наважується на неупереджений висновок, підміняє його формою, що віддаляє від спроби отримання об'єктивного знання.

Хотілося б застерегтися від того, що способи, прийоми конструювання С.Машкевичем сюжетів тих чи інших епізодів узагалі, у принципі, викликають сумнів або неприйнятні. Серйозним запереченням тому може слугувати просто блискуче скомбіновані параграфи «Леонід Пятаков: зникнення» та «Леонід Пятаков: розслідування» (с.301–313). Детективний компонент виступає не як авторське нашарування, а як іманентна складова безпосередніх подій, а фінал розслідування – як з'ясування сутності трагедії, а тому справляє особливе враження. Важко уявити собі, щоб таку справу можна було подати досконаліше, об'єктивніше.

Утім, з іншого боку, можна висловити й думку, що такий, або подібний варіант був априорі неможливий стосовно будь-яких подій, коли було просто не обійтися без авторських оцінок, заснованих на реальному історичному знанні. Так, Центральна Рада з моменту свого народження кваліфікується «першим українським парламентом» (с.37), хоча зустрічається й термін «майбутній парламент» (с.41). Якби С.Машкевич і в даному випадку з такою ж мірою довіри поставився до споминів М.Грушевського, як у багатьох і багатьох інших випадках (що абсолютно виправдано), він би не пройшов повз оцінки особи, яка очолювала інституцію практично від моменту створення й до зникнення з політичної арени, та ніколи не називала її «парламентом», і неодноразово висувала завдання створення справжнього, реального парламенту, чого так і не судилося здійснити.

На жаль, автор припускається певних недрібних неточностей. Так, дійшовши до ленінського «Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради», С.Машкевич пише: «Раднарком починав з “хорошої новини” – повного визнання УНР» і підтверджує це цитатою «ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо Українську Народну Республіку» (с.286). Тут міг трапитися або прикрий недогляд, або переінакшення ленінської цитати знадобилося для того, щоб досягти якоїсь іншої мети – скажімо, проілюструвати алогізм позиції В.Леніна, нещирість РНК. Адже в тексті документа, який колосальну кількість разів відтворювався й аналізувався, фраза має інший вигляд, а саме: «ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо

народну Українську республіку»². Головна відмінність полягає не в тому, що деякі слова по-різному написано (з великої та малої літер), а в тому, що в даному випадку «від переміни місць складників сума», тобто результат, істотно змінювався.

В.Ленін, а над документом працювали ще Й.Сталін і Л.Троцький, добре знав офіційну назву тодішньої держави – «Українська Народна Республіка», яка була проголошена III Універсалом Центральної Ради. Однак остання обставина саме й не влаштувала РНК. Московський уряд визнавав не проголошений державний феномен, а «національні права і національну незалежність українського народу», в той час як Раду РНК звинувачував у тому, що «прикриваючись національними фразами, вона веде двозначну буржуазну політику», а це позбавляє Раднарком можливості «визнати Раду як повноважного представника трудящих і експлуатованих мас Української республіки»³.

Висунувши Центральній Раді низку звинувачень, у маніфесті цілком визначено наголошувалося: «Стаючи на цей шлях нечуваної зради щодо революції, на шлях підтримки найлютіших ворогів як національної незалежності народів Росії, так і Радянської влади, ворогів трудящої і експлуатованої маси, кадетів і каледінців, Рада змусила б нас оголосити без усяких коливань війну їй, навіть якби вона була вже цілком формально визнаним і безспірним органом вищої державної влади, незалежної буржуазної республіки української»⁴.

У чому не можна відмовити в даному разі більшовицьким лідерам, так саме в послідовності курсу й логіці документа: якщо йшлося не про державу (республіку) народу (трудящих), а будь-яку іншу, тим більше буржуазну, їй апіорі відмовлялося у праві бути представником народної (тому з маленької літери, а не офіційної та поки що неіснуючої) республіки. А отже і про офіційне визнання УНР мови бути не могло. У тому й полягав сенс маніфесту-ультиматуму, а інше його розуміння і тлумачення просто заводять істориків у смислові хащі, які не дають можливості адекватно оцінити глибинну сутність конфлікту між РНК і Центральною Радою.

До безперечних позитивів книги С.Машкевича слід віднести увагу до персоналій, наведені відомості про яких (для прикладу – про причетність до українізації військ, с.58–60, 77, 113–122, 175–177, 244; про ротації військових керівників України й Києва, с.298–300) точно не лежали на поверхні, а стали результатом тривалої, наполегливої, копіткої роботи автора.

У монографії чимало уваги надано такому аспекту, який прийнято іменувати побутовою історією. Численні документальні вкраплення-замальовки дозволяють наочніше уявити собі життя киян – і загалом, і окремої людини, поринути в непросту атмосферу того часу. Миттєвості ейфорії, торжеств (с.54–58, 62), на які представники різних таборів виходили з різними прапорами й гаслами (с.62–67), змінювалися тривожними днями та ночами

² *Ленін В.І.* Повне зібрання творів. – Т.35. – К., 1973. – С.137.

³ Там само. – С.138.

⁴ Там само.

панування розбою, свавілля, жаху (с.155–158, 385–423), а також такими небувалими до того нововведеннями, як перехід на літній час (с.122–127) тощо.

Справжньою окрасою видання стали два надзвичайно цінних елементи. С.Машкевич удається до доволі частих цитувань поетичних творів із періодики (с.52, 62, 68, 81–82, 131–132, 135–136, 167–168, 234–235, 241–243, 295, 399–400 та ін.). Окрім іншого, поринаючи в їх ритми, смисли читач одержує додаткові можливості для того, щоб чути не поодинокі голоси або навіть один хор революції, а цілу симфонію звуків (явищ, процесів), що наповнювали життя громадян.

А ще автор уводить до наукового обігу (хочеться підкреслити – не ілюструє, а істотно додає до дослідницького змісту) масу фотоматеріалів, серед яких достатньо висока питома вага, як на наш час, справді рідкісних, таких, яких раніше не можна було знайти на сторінках книг про відтворювану епоху. Тут далися знаки набутки краєзнавчих студій.

Віддаючи належне зусиллям С.Машкевича, спрямованим на залучення до дослідження якомога ширшого кола джерел, зокрема архівних, газетних, слід зауважити, що певну частину з них було вже раніше задіяно в науковому обігу, зокрема в документальних збірниках та інших виданнях.

Певні сумніви після ознайомлення зі змістом рецензованої книги виникають щодо вибору автором назви тому – «Прощання з імперією». Вона значно вужча за матеріали праці, виклад в якій, до того ж, сягає кінця січня 1918 р., Брестського миру. Навряд чи тут адекватно охоплено стрижньову ідею відтворюваних подій і процесів.

Загалом же добротню підготовлена, змістовна, цікава, насичена інформаційною новизною книга навіяла бажання висловити деякі міркування, котрі аж ніяк не принижують безперечної загальної позитивної оцінки здійсненого С.Машкевичем. Гадається, читач з інтересом чекатиме на вихід нових томів цінного видання.

Валерій Солдатенко (Київ)